

UDC 930.85 (4—12)

YU ISSN 0350—7653

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.
INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XV

BELGRADE 1984

<http://www.balkaninstitut.com>

Никола ТАСИЋ

Балканолошки институт САНУ
Београд

МЛАБА ФАЗА БЕЛЕГИШ КУЛТУРЕ И ЊЕН ПОЛОЖАЈ У РАЗВОЈУ КУЛТУРА ПОЗНОГ БРОНЗАНОГ ДОБА У ЈУГОСЛОВЕНСКОМ ПОДУНАВЉУ

Белегиш култура је издвојена тек у новије време као посебна стилска, културна и временска појава средњег и позног бронзаног доба у југословенском Подунављу.¹ Током дуге еволуције, она је прошла кроз две основне развјне фазе: старија, означена као Белегиш I са урнама украшеним *Schnur* и лажним *Schnur* орнаментима, и млаба, Белегиш II, коју карактеришу урне украшене хоризонталним или вертикалним канелурама. Једно време, било је присутно мишљење у литератури по коме су ове две фазе, независне културе без временског континуитета.² Данас је чини се сасвим јасно да су Белегиш I и Белегиш II делови једне културе, две развојне фазе које кроз постепену еволуцију прелазе из једне у другу фазу. На истраживаним некрополама код Белегиша, Карабурме, Сурчина и на неким насељима јављају се прелазни облици посуда: урне старије фазе украшаване на начин који је карактеристичан за млабу фазу; пехари старијег типа украшавани канелурама, и обратно, млаби облици пехара украшавани *Schnur*-орнаментима, итд. Детаљнија анализа облика посуда и начина украшавања потврђује претпоставку о континуитету развоја и поступној еволуцији у развоју културе у којој се негде на почетку старијег бронзаног доба, са фазом *Br C*, осећају страни утицаји који ће довести до формирања стила

¹ Н. Тасић, *Насеља културе поља са урнама у Срему, Рад војвођанских музеја* 11, 1962, 127 (даље: *Насеља културе поља*); исти, *Belegiš kultura, Praistorija Vojvodine*, Novi Sad 1974, 240 (даље: *Praistorija Vojvodine*); исти, *Проблем културе поља са урнама у Војводини*, *Старинар* XVII, 1966, 15.

² В. Трбуховић, *Праисторијска некропола у Белегишу*, *Старинар* XI, 1960, 163. (даље: *Праисторијска некропола*).

Белегиш II културе. Ови утицаји су долазили са подручја ране *Urnenfelder* културе, а исто тако и ране Гаве, *Pilinyi* и других култура. Основну стилску облику овог периода чини црноглачана керамика, сјајне површине која се украшава широким или уским канелурама. Она се јавља на ширем подручју Карпатског басена у различитим културама и културним групама, насталим на различитим аутохтоним основама, што је као последицу имало и настајање различитих стилова. Белегиш II култура је резултат овог процеса који је захватио велики број култура средњег и позног бронзаног доба.

У литератури се за Белегиш културу у целини или за поједине развојне фазе срећу различити термини. Дуго је био у употреби назив „култура равних поља са урнама“ од чега се одустало пре свега због његове идентификације, посебно у немачком преводу са „*Urnenfelder* културом“.³ Затим се срећу сложенице са Белегиш културом: Белегиш—Сурчин група, Карабурма—Белегиш, Белегиш—*Cruceni*.⁴ Најзад, за једну врсту ране фазе Белегиш културе срећу се називи „панонска култура“, „култура панонских пехара“, „вршачка култура“ итд.⁵ Последњих година, у употреби је све чешћи назив Белегиш (белегишка) култура, па га и ми овде тако употребљавамо, мада је, кад се жели истаћи нека фаза или регионална појава, корисно повезивање термина како то чини на пример *S. Morintz* са називима Белегиш—*Cruceni* или Белегиш—*Bobda* група.⁶ Нејасноћа и непрецизност у терминологији су последица недостатка монографске обраде ове културе, њено јасно стилско дефинисање, територијално и хронолошко разграничење у односу на суседне истовремене или приближно истовремене културе. Овај проблем је нарочито значајан у односу на Гава групу јер се млађа белегишка керамика са њом идентификује прилично често. У овом раду покушаћемо да јасније повучемо границе између ових двеју, несумњиво врло значајних култура са краја бронзаног доба у источним и североисточним областима Карпатског басена и у српском Подунављу.

Белегиш II култура се јавља на готово истој територији коју је у претходној фази покривала њена стрија фаза (Белегиш

³ Н. Тасић, *Насеље културе поља*, 127 и даље; овај назив задржао је М. Garašanin, *Period polja sa urnama Vojvodine, Praistorija jugoslovenskih zemalja*, том IV, Sarajevo 1983, 668 и даље.

⁴ К. Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Zadar 1973 на више места (даље: *Kultura polja sa žarama*); Ј. Тодоровић, *Праисторијска Карабурма II*, Београд 1977, на више места; *S. Morintz, Contributii archeologice la storiia Tracilor timpurii*, Bucuresti 1978, 40 и даље (даље *S. Morintz, Contributii*).

⁵ Б. Гавела, *Један прилог етничкој и хронолошкој детерминацији панонске керамике у средњем Подунављу*, Рад војвођанских музеја 2, 1953, В. Трбуховић, *Праисторијска некропола*, 163).

⁶ *S. Morintz, Contributii*, 40 и даље; Н. Тасић, *Југословенско Подунавље од индоевропске сеобе до продора Скита*, Београд 1983, 91 и даље (даље: *Југословенско Подунавље*).

I). Она захвата Срем од границе према Хрватској (где се развија најпре вировитичка, потом и рана фаза даљске, односно Вал-Дал култура), затим северне делове уже Србије, јужне делове Бачке, део југословенског и румунског Баната, а у новије време може се рачунати и са појавом керамике ове културе и на подручју Бердапа I и II, мада њен однос према Гава налазима није сасвим јасан. Појединачни продори те културе ван овог подручја (урна из Сарваша, Ердута, Сотина, налази у доњем току Дрине)⁷ били би само доказ о њеном повременом продору на подручја која су захватале друге културе. Налази Белегиш II културе потичу пре свега из великих некропола (Белегиш, Сурчин, Карабурма, Роспи-ћуприја, некропола код Панчева, Иланца, *Cruceni*, *Bobda* итд.), али је значајно да су истраживана и насеља, мада у мањем обиму, што пружа више могућности за утврђивање стилских особености културе, типологију налаза и њихову хронолошку припадност. У Срему, рекло би се матичној области Белегиш културе, истраживана су три насеља: Гомолава (слој IV b—c), „Економија Сава“ код Јакова и Градац код Белегиша.⁸ Свако од ових налазишта је на свој начин значајно за проучавање белегишке културе у целини или само њене позне фазе. На „Економији Сава“ откривена је најмлађа фаза у развоју Белегиш културе. Међутим, са овог налазишта потиче и једна остава бронзаних предмета која припада хоризонту *Ha A2* и која се сигурно повезује с насељем јер су приликом ископавања налажени у јамама исти бронзани предмети (делови наруквица, бронзана игла и сл.).⁹ Преко металних налаза је тачно одређен хронолошки положај Белегиш II културе, али је у исто време показано да бројне оставе бронзаних предмета у Срему (Петровци, Шимановци, Бингула—Дивош и многе друге)¹⁰ припадају млабој фази белегишке културе.

Значај другог насеља Градац код Белегиша односи се на могућност његовог повезивања са познатом некрополом Стојића гумно у Белегишу. Керамика која потиче са једног мањег сондажног истраживања на Градцу одговара фактуром, облицима и орнаментиком налазима урни црне боје са канелурама на Стојића гумну, и припада Белегиш II култури. Са друге стране, она је стилски врло блиска налазима из „Економије Сава“ код Јакова. Налаз једне топузасте игле у јама јасно одређује временску припадност насеља, али у исто време и млађег хоризонта гробова на белегишкој некрополи.¹¹

⁷ K. Vinski — Gasparini, *Kultura polja sa žarama*, 45; иста, *Ostave s područja kulture polja sa žarama, Praistorija jugoslovenskih zemalja*, том IV, Sarajevo 1983, 647 и даље.

⁸ N. Tasić, *Praistorija Vojvodine*, 242—243.

⁹ Н. Тасић, *Насеља културе поља*.

¹⁰ *Праисторијске оставе у Србији и Војводини*, том I, 20—21; 27—33.

¹¹ Н. Тасић, *Насеља културе поља*.

Најзад ситуација на Гомолави (хоризонт IV *b—c*) допуњује слику о положају Белегиш културе у развоју позног бронзаног доба у овим областима. Без обзира на то што су слојеви ове културе на већем делу платоа I и II оштећени интензивним развојем живота у млађем периоду, ипак је могуће одредити хронолошке границе Белегиш I и Белегиш II културе и потврдити њену интерну периодизацију. Стратиграфија овог вишеслојног налазишта јасно показује да се белегишка култура, њена старија фаза, јавља после слоја у коме се налазила млађа ватинска керамика са импортом инкрустоване трансданубијске керамике, а испод слоја који припада раној фази босутске културе (Калакача-Група гробница тип). Током развоја белегишког налазишта могуће је издвојити два хоризонта: Гомолава IV*b* који припада старијој фази Белегиш културе и Гомолава IV*c* са налазима млађе фазе ове културе. У IV*b* хоризонту налазе се сиви „ланонски пехари“ и посуде украшаване лажним *Schnur*-орнаментом, а у IV*c* хоризонту црноглачана керамика украшавана канелурама, зделе са рожастим дршкама, посуде украшаване гирланд-мотивима итд. За млађу фазу је карактеристична појава бронзаних

UPOREDNA HRONOLOŠKA TABELA

već	MÜLLER-KARPE	STROM	Rumunski Banat i Oltenija	NUMUNSKI BANAT (по B. Hănel)	TRANSILVANIJA JUB
XIV-XIII	B ₂ C/D	BELEGIŠ I (KARABURMA cr. 147, 219, 220)	CRUCENI I	CRUCENI I	
XII	H _B A ₁	BELEGIŠ II _a (KARABURMA cr. 144, 190)	BOBDA II		NOUA RECI
X	H _B A ₂ H _B B ₁₋₂	BELEGIŠ II _b (KARABURMA cr. 148, 190, 179 - EKONOMIJA GAVA)	GAVA - SUSANI ↓ OSTROVUL BANULUI	SUSANI BOBDA	I M E D I A S ₃ II III
IX	H _B S ₃	BOBUT I (KALAKAČA (KARABURMA))			
VIII	H _B C	BOBUT II (BASARABI)	BASARABI I II	BASARABI	BASARABI
VI	H _B D	BOBUT III (KANSLOVANA KERAMIKA)	FERIGILE		

■ HORIZONT OSTAVA H_B A₂

■ TRANSILVANSKI HORIZONT

игала (топузасте или са лоптастом главом) које се поуздано стављају у хоризонт остава H_B A₂ периода. У стратиграфији Гомолаве остаје нејасан однос између хоризоната IV*c* и Va, односно између млађе белегишке културе и ране фазе босутске културе коју карактеришу налази из групних гробница I и II на овом налазишту. На основу извесних индиција (карактеристика сло-

ја, недостатак налаза из времена *Ha B* периода и сл.) може се претпоставити да између краја Белегиш културе и формирања слоја са босутским материјалом није било дужег временског прекида. Овај закључак је значајан тим пре што су запажени извесни елементи финалне фазе Белегиш културе на налазишту Калакача код Бешке. У развоју босутске културе, ово налазиште заједно са групним гробницама I и II на Гомолави и оставом из Шаренграда означава њену рану фазу.¹²

Хронолошко место Белегиш културе на подручју њеног развоја добро је одређено. Међутим, знатно су сложенији проблеми везани за релативно-хронолошке односе ове културе према сличним појавама у југословенском Подунављу и суседним областима. Овде се са једне стране мисли на њен положај у оквиру шире појаве канеловане керамике у средњој и југоисточној Европи, а са друге на њен однос према културама, групама, одонсно стилловима с краја бронзаног и почетка гвозденог доба међу којима су пре свега жутобрдска култура, комплекс *Cruceni-Bobda, Susani, Susiu de Sus, Noua, Gava-Reci, Insula Banului* и друге према истоку, босутске и ране фазе *Urnenfelder* културе према западу, *Tápe* и *Csorva* према северу или Медијана група на југу. У овом широком и стилски различитом миљеу треба одредити положај млаве фазе Белегиш културе.

Крајем бронзаног доба, на ширем простору од Алпа до Карпата и од Чехословачке до централног Балкана, као једна од водећих стилских карактеристика у материјалној култури појављује се, црноглачана керамика украшавана канелурама. Ова чињеница је и повод да се постави питање постојања великог културног комплекса у оквиру кога се издвајају културе и локалне групе са слабије или јаче израженим специфичностима у керамичким облицима или начину украшавања. Разлике су још слабије у металу. У склопу ове проблематике треба поставити и проблем тзв. Гава културе који је актуелизован последњих година, нарочито код нас. Термин „Гава култура“ увела је у литературу *A. Mozsolics*, подразумевајући под њим црноглачану керамику из горњег Потисја која је украшавана гирланд-мотивима или хоризанталним канелурама.¹³ Ова керамика се налази и у другим областима — од Молдавије до средњег Подунавља, па је чини се исправно мишљење *B. Hänsel* и неких других аутора који сматрају да она означава једну ширу културну и стилску појаву крајем бронзаног доба, а не једну културу.¹⁴ Можда би се пре могло говорити о широко распрострањеном културном комплексу који карактерише црноглачана керамика украшавана канелурама различито организованим на површини суда. Овом ком-

¹² Н. Тасић, *Југословенско Подунавље*, 123.

¹³ *A. Mozsolics, Archäologische Beiträge...*, Acta Arch. Hung. VIII/1—4, 120 и даље; *A. Laslo, Cultura Gava, SCIV*, 1973.

¹⁴ *B. Hänsel, Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Halstattzeit an der Unteren Donau*, Bonn 1976, 88 и даље.

плеску припада и Белегиш II култура чији релативно хронолошки положај треба јасније одредити.

а) Јужни Банат је још одраније познат као подручје Белегиш I и II културе (Орешац, Иланца, Сечањ и др.). Међутим, најновија истраживања код Панчева (две некрополе код Војловице — Рафинерија нафте, обала Наделе код Панчева) дала су нове податке за проучавање развоја група позног бронзаног доба ових области.¹⁵ Овој групи припада и новооткривена некропола Бели Брег код Опова са материјалом позне фазе белегишке културе.¹⁶ У културној детерминацији ових некропола срећемо: да оне припадају „култури поља са урнама“, Белегиш култури, односно Гава култури (Р. Рашајски, В. Буквић, Д. Попадић, Б. Гачић).¹⁷ Ми бисмо се овде задржали код термина Белегиш I и II култура из већ поменутих разлога, а и због чињенице да код млађих гробова нема типичних елемената Гава културе (гирланд-орнамент или облици урни са веома издуженим вратом и изузетно кратким раменом). Као типичан Гава материјал, на подручју јужног Баната (Војводина) могу се детерминисати једино налази из Рудине код Банатске Паланке.¹⁸

б) На подручју Бердапа у току последњих десет година откривен је већи број налазишта и некропола који садрже црногачану и канеловану керамику. На ушћу Песаче и Кожице у Дунав регистрована су два налазишта која припадају овом културном кругу.¹⁹ Даље према истоку, на подручју акумулације Бердап II, такође су истраживана нека налазишта са истом керамиком, од којих су несумњиво најзначајнији налази из некропола код Вајуге и Мале Врбице чија припадност у хоризонт тзв. Гава културе не долази у сумњу, а хронолошки су добро одређене присуством *Peschiera* фибула и урнама.²⁰ Посматран у односу на Белегиш II културу, овај целокупан до сада публикован материјал припада једној локалној културној групи „Гава“ или Гава-Susani стила, односно времену краја Белегиш II културе.

Нешто је сложенији однос жутобрдске, Белегиш II и Гава групе на подручју српско-бугарског Подунавља. У овим областима се „инкрустована“ жутобрдска керамика задржава нешто дуже него што је то случај у западним областима, па и у јужном Банату. Стиче се утисак, бар када се врше стилске анализе, да постоји континуитет између керамике типа Дубовац, *Cirpa*,

¹⁵ Истраживања код Панчева нису детаљније публикована; упор. извештаје у *Arheološkom pregledu* 23, 1982, 42—45

¹⁶ Ђ. Буквић, Бели брег, Опово, *Arheološki pregled* 23, 1982, 47.

¹⁷ Упор. нап. 15 и *Каталог изложбе Праисторијске културе на тлу Војводине*, Нови Сад, 46 и даље.

¹⁸ Н. Тасић, *Југословенско Подунавље...*, 102 сл. 61 а-г.

¹⁹ Бердапске свеске II, Београд 1984.

²⁰ М. Вукмановић, *Novi nalazi tipa »Peschiera« na Đerdapu*, Зборник Народног музеја XI, Београд 1983, 43.

Girfa Mare и жутобрдске са једне и специфичне керамичке врсте с краја бронзаног и почетка гвозденог доба са друге стране коју бисмо могли означити као група Островул Банулуи.²¹ Међутим, како би се могло закључити на основу поменутих истраживања у Бердапу II (Вајуга, Мала Врбица) и стратиграфије неких налазишта у овом делу Подунавља дошло је до прекида развоја инкрустоване керамике и до продора носилаца стила црноглачане и канеловане керамике коју условно називамо Гава група. Ова керамика би припадала млабој керамичкој врсти у оквиру Белегиш II културе, па би се стога могло закључити да је жутобрдска керамика сигурно савремена са Белегиш I, а делом и са Белегиш II културом.

с) Даље према истоку и североистоку, појава црноглачане канеловане керамике може се пратити као самостална појава или као страни елемент у другим културама на прелазу из бронзаног у гвоздено доба. Некрополе у Cruceni и Bobdi сигурно припадају белегишкој култури како је то показано у литератури (S. Morintz, M. Гарашанин, Н. Тасић).²² Овој култури, бар типолошки, могли би да припадају још неки појединачни налази као што су нпр. урне из Sintane, Арада, Темишвара, па и Satu Mare. Њих је М. Rusu ставио у калштат А период, док је остале развијене форме црноглачаних урни украшених канелурама и гирланд-мотивима (Medias, Susani, Reci, Tirgu Mare и др.) ставио у На В.²³ Ова типолошка подела М. Rusu могла би делимично да се прихвати уз напомену да Белегиш II култури припадају у Румунији тзв. предгавске урне, и то само један део, док би урне из *Lapusa, Valea lui Mihail* могле припадати и млабом времену.²⁴ Свакако су за Белегиш II културу најзначајнији налази урни из *Pecice* и *Cornuntela* у којима су нађене мање оставе бронзаних предмета.²⁵ У односу на развој канелованих урни у белегишкој култури, облици из *Pecice* и *Cornuntela* припадали би њеној финалној фази (урне са високим вратом и кратким доњим делом из Сараорца, Батке, Карабурме, Белегиша и других налазишта). Метални налази припадају *Sincu-Suseni* хоризонту румунских остава, што би значило На А периоду. На овај начин је

²¹ S. Motintz и P. Roman, *Studii și Cercetări de Istorie Veche* 20, 1969, 393 и даље. Ову културу В. Hänsel назива *Ostrov-Gruppe* и њој поред налаза из *Ostrovul Banului* приписује и налазе из Дубове; Острва: *Corbului, Mare* и друге (упор. В. Hänsel, *нав. дело*, 152 Т. 18, 5—14; 19; 67, 8—10).

²² S. Morintz, *нав. дело*, 40 и даље; Н. Тасић, *Југословенско Подунавље...*, 91 и даље; М. Гарашанин, *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, том IV, 669.

²³ M. Rusu, *Considérations sur quelques problèmes de l' époque hall-stattiene de Transylvanie*. Actes du VIIIe Congrès UISPP, Београд 1983, 110—111.

²⁴ Исто, Fig. 1/4,9.

²⁵ M. Petrescu-Dumbovita, *Depozitele de bronzului de Romania*, Bucarest 1977, 101—102, Pl. 35/1; 169/8.

добијен *terminus ante quem* за белегишку културу јер се овај тип урни сматра њеном најмлађом стилском појавом.

На истом овом простору на коме су налажене урне типа Белегиш II — *Bobda* истраживан је и један већи тумул изузетно богат керамичким материјалом (више стотина посуда) код места *Susani* који су румунски археолози (нпр. *R. Florescu*) ставили у посебну културу под називом Сусани култура.²⁶ Материјал из „ритуалне оставе“ у тумулу типолошки припада „Гава стилу“: шоље са вертикално постављеним тракастим дршкама и лучним канелурама (обратни гирланд-мотив) из тумула Сусани су идентичне са шољама из *Simeria* које припадају Гава групи.²⁷ Сма трамо да је назив Сусани култура који је дао *R. Florescu* исфорсиран и пре бисмо могли налазе и налазишта ове врсте означити као *Gava-Reci* или *Gava-Susana* култура. У хронолошком погледу, ови налази су млађи од некропола типа *Bobda-Cruceni*, а самим тим и од Белегиш II културе. Мишљење *M. Rusu*²⁸ који налазе из *Susani*, *Tirgu Mures*, *Reci*, *Medias* ставља у халштат В период могло би да се прихвати уз напомену да ова керамика делом траје паралелно са најранијим културама старијег гвозденог доба: *Babadag*, *Ostrovul Banului* у Румунији, а код нас са I фазом културе (Калакача-групна гробница на Гомолави, остава Шаренград) што би значило са Ha B3—C периодом.

Црноглачана керамика се појављује у Румунији и мимо свог културног контекста. У култури Ноаа налазе се готово идентичне „белегишке“ урне украшене хоризонталним канелурама на врату и вертикалним на рамену (урна из *Trifesti*).²⁹ Исти начин украшавања налази се на неким налазиштима културе *Susana de Sus* у северозападним деловима Румуније (нпр. урна из *Lapusa*) а такође и у оквиру културе *Ostrovul Banului* (урна из *Virtopa*).³⁰ Ови подаци, као и напред поменуте оставе из *Recice* и *Cornuntela* пружају могућност да се прецизније одреди хронолошки положај некропола типа *Bobda-Cruceni*, односно Белегиш II културе. Оне су несумњиво нешто ранија појава од типичне Гава керамике и временски се могу ставити у Ha A1—2 период. Продор црноглачане керамике Гава типа у румунском Подунављу, Банату и Трансилванији припада времену прелаза бронзаног у гвоздено доба (*Gava-Susana*) када се на овом подручју формирају „дредбасарабске“ групе типа *Ostrovul Banului*, *Babadag*, рана фаза Пшеничева у Бугарској и друге.

²⁶ A. Vulpe и I. Stratan, *Der Hügel von Susani*, *Prehistorische Zeitschrift* 52, 40 и даље; I. Miclea и R. Florescu, *Preistoria Daciei*, Budapest 1980, 121, Fig. 479—482.

²⁷ I. Miclea и R. Florescu, *нав. дело*, Fig. 483 и 489.

²⁸ M. Rusu, *нав. дело*, 109, Fig. 2.

²⁹ B. Hänsel, *нав. дело*, T. IV, 16—18.

³⁰ D. Berciu, *Die Verbicioara Kultur, Dacia* V, 1961, 150 Abb 20, 3; B. Hänsel, *нав. дело*, 103, Tafel III.

Даље праћење продора црноглачане керамике могуће је преко Дунава на налазиштима у Бугарској на подручју Черковна групе, а са друге стране према североистоку до налазишта у Молдавији где је црноглачана керамика присутна на више налазишта, што је дало повода В. Hänselu да издвоји посебну регионалну групу под називом молдавска канелована керамика.³¹ Типолошки, ова керамика се доста разликује од налаза Белегиш II — Bobda групе и припада хоризонту канеловане керамике Гава стила (урна из *Trifestia*, област Јаши)³².

Западна граница Белегиш културе није тачно утврђена али, како то претпоставља К. Вински-Гаспарини, она се налази на „граничном простору између западног Срема и источне Славоније“ где се додирује с вировитичком групом.³³ Појединачни налази „белегишких урни“ јављају се и западније од овог простора (урне из Сарваша, Батине), али се они ту налазе као последица утицаја или продора једног стила на подручју других култура. У релативно-хронолошком смислу, положај Белегиш II културе може се поставити према групи Сирова Каталена-Вировитица са једне и према раној *Urnenfelder* култури, Вал I — Даљ (рана фаза) са друге стране. У односу на некрополе прве групе (Вировитица, Сирова Каталена), Белегиш II култура нема много сличности у стилу материјалне културе (облици урни, прилога и сл.) али је начин сахрањивања сличан, а метални налази у гробовима (игле са топузастом или лоптастом главом) припадају истом времену као бронзани прилози из млађих белегишких гробова. Ксенија Вински ставља ову групу некропола у своју I фазу културе поља са урнама у северозападној Хрватској, што би значило Вг С—D, време између 1300. и 1200. године пре н. е.³⁴

Знатно је сложенији однос Белегиш II културе и група класичне културе поља са урнама (*Urnenfelderkultur*). Почетак овог културног комплекса Вал I — Даљ ставља се у време На A2/B1, у време кад се на југоистоку развија Белегиш II култура.³⁵ Појава „белегишких урни“ у Ердуту-Велики Варад, која се погрешно везује са Гава групом, на налазишту ране фазе даљске културе указује на могућност да се крај белегишке и почетак даљске културе ставе у исти временски период. Тим пре што, како истиче К. Вински-Гаспарини, даљска култура настаје продором

³¹ В. Hänsel, *нав. дело*, 88 и даље; код совјетских археолога, ова керамика се среће у оквиру „тракијског халштата“ (упор. А. И. Мељукова, *Скифија и Тракијски мир*, Москва 1979, 18 или на налазиштима Голиградске групе (упор. *Археологија Украинској РСР, Кијев* 1979, 26 и даље).

³² I. Miclea и R. Florescu, *нав. дело*, Fig. 419.

³³ К. Вински-Гаспарини, *нав. дело*, 45; иста, *Praistorija jugoslovenskih zemalja* том IV, 552, карта 15.

³⁴ *Praistorija jugoslovenskih zemalja*, том IV, 555—557.

³⁵ Е. Patek, *Die Urnenfelderkultur in Transdanubien*, Budapest 1968, 13 и даље.

Вал I културе према југу.³⁶ Аналогно развоју *Urnfelder* културе у југозападној Мађарској, чини се да би се и на подручју даљске културе могла издвојити једна рана фаза (налази из Ердута) чији би почетак могао да се стави у време краја На А периода, што би значило и у време финалне фазе белегишке културе са којом, директно или индиректно, Вал I — Даљ култура има доста додирних тачака. Наравно, када се тиче даљег пост-белегишког развоја на подручју Срема не би се могло прихватити тумачење К. Вински-Гаспарини да се на овом подручју развија даљска култура.³⁷ Белегиш II култура послужила је, како показују неке индикације на Калакачи, као супстран на коме се формирала босутска култура. Њена појава значи у исто време и *terminus ante quem* за Белегиш II културу.

Најзад, Белегиш II култура је уско везана за појаву остава комплекса На А2 на подручју Срема и српског Подунавља. На насељу „Економија Сава“ код Јакова откривена је остава бронзаних предмета која, како је то више пута истицано у литератури, припада овом насељу Белегиш II културе.³⁸ У Срему је досада регистровано више остава из овог периода (Пећинци, Попинци, Доњи Петровци, Бингула-Дивош и многе друге) које су нађене у близини насеља белегишке културе.³⁹ Карактеристично је да на овом простору у потпуности недостају оставе На В периода, што је навело аутора ових редова да претпостави да се бронзани предмети (оружје, оруђе, накит) тзв. хоризонта На А2 користе и даље све до почетка старијег гвозденог доба, до појаве босутске културе на овом простору, односно до хоризонта остава типа Шаренград из На В3 времена.⁴⁰ Време коришћења облика предмета који се налазе у оставама „На А2“ одговарало би дужини трајања млађе фазе белегишке културе (Белегиш II).

Због честих неспоразума који настају при тумачењу културног садржаја Белегиш II културе и њеног места у развоју позног бронзаног доба у југословенском Подунављу потребно је подвући закључке до којих смо дошли у овом малом прилогу, али и на основу неких ширих студија:⁴¹

а) Термин Белегиш I и II култура подразумева ранији назив „култура поља са урнами“, од кога се одустало због њего-

³⁶ *Праисторија југословенских земаља*, том IV, 615 и даље.

³⁷ К. Вински-Гаспарини, *нав. дело*, 148—149.

³⁸ Н. Тасић, *Насеља културе поља*, 127 и даље.

³⁹ З. Вински и К. Вински-Гаспарини, *Пролегомена к статистици и хронологији претхисторијских остава у Хрватској и у војвођанском подручју Сријема*, *Opuscula Archaeologica I*, Загреб 1956, на више места; *Праисторијске оставе у Србији и Војводини*, том I, Београд 1975, на више места.

⁴⁰ Н. Тасић, *Југословенско Подунавље...*, 105, 112.

⁴¹ Упор. радове овог аутора у *Praistoriji Vojvodine (Belegiš kultura)*, 240—246, и *Југословенско Подунавље...*, 91—106.

ве подударности са немачким и француским преводом: *Urnfelderkultur* и *Champ de urne* који изазива забуну јер је реч о савим другим културама.

b) Белегиш II култура је директан наследник Белегиш I културе и развија се у континуитету после ње под утицајем „моде“ израде црноглачане керамике са канелурама која се појављује на ширем простору од Молдавије на истоку до Алпа на западу.

c) Белегиш II култура траје све до краја бронзаног доба, до појаве босутске културе у овим областима и даљске културе у њеном западном суседству.

d) На основу типолошких анализа материјалне културе и на основу данас јаснијег историјског развоја култура у Карпатском басену и југословенском Подунављу, могућно је издвојити две фазе Белегиш II културе: једну (Белегиш IIa) коју карактерише највећи број канелованих урни из Белегиша, Карабурме, Сурчина; другу, Белегиш IIb у којој су присутни елементи Гава стила (урне са високим вратом и кратким раменом из Карабурме, Сараораца, Роспи-ћуприје, Белегиша). Насеље код „Економије Сава“ у Јакову, на основу шоља са дршкама које високо иду изнад обода, затим појаве гирланд-канелура и слично, типичан је представник финалне фазе ове културе.

e) Гава култура, група или стил, делом је савремена са финалном фазом белегишке културе (IIb). Она на подручју југословенског и румунског Баната у српском, румунском и бугарском Подунављу прекида развој некропола типа Белегиш-Bobda. Уместо њих се формирају некрополе под тумулима типа *Suceni, Lapus, Band* и др. Међутим, на западу продор Гава групе није изазвао битније промене у културном развоју: Белегиш II култура се развија и даље задржавајући основне карактеристике свог стила, уз појаву само неких елемената који указују на значајније промене што су захватиле подручје на истоку. Оставе „комплекса На А2“ које се у великом броју појављују на територији белегишке културе могле би да сведоче о овим немирним временима која се у стручној литератури повезују са великом дорском или егејском сеобом. У апсолутним хронолошким терминима, то би било време краја II и почетка I миленија пре н. е.

DIE JÜNGERE PHASE DER BELEGIŠ-KULTUR UND IHRE LAGE IN DER ENTWICKLUNG DER KULTUREN DER SPÄTBRONZEZEIT IM JUGOSLAWISCHEN DONAUGEBIET

Zusammenfassung

Während der Periode ihres Bestehens füllte die Belegiš—Kultur die mittlere und späte Bronzezeit im größten Teil des jugoslawischen Donauraumes (Br B — Ha B). In diesem Zeitabschnitt kam sie mit vielen Kulturen in Berührung (Hügelgräber, Dubovac—Zuto brdo, Paraćin, Medijana, Gava, Urnenfelder u. a.), wodurch auch ihre relativchronologische Lage umso bedeutender wird. In diesem Artikel wurde nur ihre jüngere Periode, die durch schwarzpolierte und kannelierte Keramik charakterisiert ist — die Belegiš II — Phase bearbeitet.

Die Untersuchungen großer Nekropolen wie Belegiš, Karaburma, Rospicuprija, die Erdölraffinerie bei Pančevo, Orešac im jugoslawischen Donaugebiet oder Bobda, Cruceni u. a. im rumänischen Banat bieten bedeutend mehr Möglichkeiten sowohl hinsichtlich der Stilbestimmung der materiellen Kultur als auch ihres Platzes in der Entwicklung der Gruppen der Spätbronzezeit dieser Gebiete. Auf Grundlage der erhaltenen Resultate kam man in diesem Beitrag zu folgenden Schlußfolgerungen.

a) Die Belegiš II-Kultur ist direkter Nachfolger der Belegiš I-Kultur und entwickelte sich in zeitlicher, kultureller und stilistischer Kontinuität nach der Verzierungsperiode mit Schnurtechnik. Die neue »Mode« manifestiert sich durch die Dekoration von schwarzpolierten Gefäßen mit horizontalen oder vertikalen Kannelüren.

b) Die Belegiš II-Kultur dauert im jugoslawischen Donaugebiet bis zum Erscheinen der Bosut- bzw Urnenfelder Kultur.

c) Aufgrund der typologischen Merkmale der Funde von den erwähnten Nekropolen lassen sich zwei Phasen der Belegiš II-Gruppe unterscheiden: Phase IIa, die die Formen der älteren Phase beibehält, auf denen sich aber Kannelürenverzierungen befinden, und die Phase IIb, in der es zu Änderungen der Formen kommt und an Stelle vertikalen Kannelüren erscheinen Tordierungen auf der Urneschulter. In dieser Phase treten zahlreiche Elemente des Gavastils auf den Gefäßen auf, besonders im Rahmen der Fundstätte des Landgutes von Sava bei Jakovo. Die Gava-Elemente bedeuten auch gleichzeitig das Ende der Belegiš-Kultur. In chronologischer Hinsicht ist das der Zeitraum des Beginns des I. Jahrtausends und des Auftretens neuer Kulturen, in erster Linie von Insula, Banului und Babadag in Rumänien oder Bosut-Kultur in der Srem und im serbischen Donauraum.